

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017

Sayfa: 2459-2474

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[29-08-2017] – [21-11-2017]

Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ali ARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof., Bulent Ecevit University, Faculty of Theology,

Orcid ID: orcid.org/0000-0003-1085-9604

aarslan611@mynet.com

Öz

Mukaddime, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) hadis usûlüne dair meşhur eseridir. Müellif eserini, Eşrefiyye Darülhadisi'nde hocalık yaptığı süre içerisinde, derslerde talebelerine imlâ ettirmiştir. Kendisinden önce yazılmış usûl eserlerinden istifade etmiş ve yazıldığı dönemde hadis usûlünün yeniden ihyâsı olarak kabul edilmiştir. Eserin girişinde hadis ve hadis ilmiyle meşgul olanların önemine vurgu yapılmıştır. Daha sonra hadis ıstılahları, hadis çeşitleri, hadis yazma usulleri ve bu ilmin adâbı gibi konular üzerinde durulmuştur. Bazı alimler tarafından usûle dair en değerli çalışma kabul edilirken, bazıları tarafından da tertibinin iyi olmadığı yönünde eleştirildiği de olmuştur. Fakat sahasında ilk derli toplu eser olduğundan çok büyük ilgi görmüş ve bu eserle ilgili sonraki dönemde ihtisar, şerh, ikmal, manzume türünde sayısız eser yazılmıştır. Günümüzde yazılan hadis usûlü esreleri için de vazgeçilmez bir kaynak vazifesi görmektedir. Bu itibarla bu eser üzerine yapılan çalışmaların derli toplu bir arada verilmesi, günümüz hadis usûlü çalışmalarının tarihi seyri açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mukaddime, İbn Salâh, Etki, Usûl, Hadis.

Studies on Muqaddimah Ibnu Ash-Shalah

Abstract

The muqaddime is the well-known work of the hadith method of Ibnu Ash-Shalah al-Shahrezûrî (d. 643/1245). He began his work as a teacher in Esrefiyye Darülhadis. He was accepted as a requisition of hadith method at the time it was written. At the entrance of the work, the emphasis was placed on those who are engaged in hadith and science of hadith. It explains the necessities to understand the hadiths correctly. It was centered on types of hadiths, methods of hadith writing, and the subject of this affirmation. While some of the scholars regarded the most valuable work as procedural, some of them criticized by some for not being well-schemed. However, it attracted attention in the fact that it was the first genuine work in the genre, and in the next period, numerous works have been written in the form of expert, commentary, replenishment, manzume.

Keywords: Muqaddimah, Ibnu Ash-Shalah, Effect, Method, Hadith.

Giriş

Asıl adı Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî olan İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Kuzey Irak'taki Erbil'e bağlı Şehrezûr'un Şerehân köyünde 577/1181'de dünyaya geldi. Halep'teki Esediyye Medresesi'nde hocalık yapan ve bölgede tanınan bir Kürt âlim olan babasının lakabından dolayı İbnü's-Salâh diye tanındı. Büyük dedesi Ebü'n-Nasr'a nisbetle Nasrî, ayrıca soyuna ve doğum yerine nisbetle Kürdî ve Şerehânî diye de anıldı. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra babasından Şâfiî fıkhnı öğrendi ve peşinden Musul'da İbnü's-Semîn Ubeydullah b. Ahmed'den hadis öğrenmeye başladı. Sonra ilmî seyahetlere devam edip Bağdat, Hemedan, Nişabur, Horasan, Merv, Kazvin, Halep ve Dımaşk'a uğradı. Neticede tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili alanında devrinin tanınmış âlimleri arasında yerini aldı. İbnü's-Salâh, Kudüs'te el-Medresetü's-Salâhiyye'de bir müddet hocalık yaptı. Daha sonra 616'da (1219) Dımaşk'a gitti ve orada yeni kurulan Revâhiyye medresesinde ders vermeye başladı. el-Melikül'eşref, Eşrefiyye Dârülhadîsi'ni yaptırdığı zaman (630/1233) yönetimini ona verdi ve hayatının sonuna kadar burada hocalık ve idarecilik yaptı. Kendisinden faydalanmak amacıyla Dımaşk'a gelen talebelerle meşgul oldu, imlâ meclislerinde hadis rivâyet etti ve başta kendi eseri Ulûmu'l-hadîs olmak üzere Sahîh-Buhârî, Sahîh-i Müslim ve Beyhakî'ye ait olan Sünenü'l-kübrâ'yı okuttu.

Hocaları arasında İbn Yûnus el-Mavsılî (ö. 608/1211), İbn Taberzed (ö. 607/1210), Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 617 /1220), İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), er-Râfiî (ö: 623/1226), İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235) gibi ünlü âlimler bulunmaktadır. Kemâleddin İshâk b. Ahmed el-Maarrî (ö. 650/1252), Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nûh el-Makdisî (ö. 654/ 1256), Sellâr b. Ömer el-Erbilî (ö. 670/ 1271), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1266), Muhammed b. Hüseyin b. Rezîn el-Hamevî (ö. 680/ 1281), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Ebü'l-Yümn İbn Asâkir (ö. 686/1287) ve Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302 ise onun talebeleri arasındadır. İbnü's-Salâh 25 Rebü'l-âhir 643/19 Ekim 1245'te Dımaşk'ta vefat etti ve Makâbirü's-sûfiyye'ye defnedildi.¹

İbnü's-Salâh İslam Tarihi'nde Eyyûbîlerin (570-648/1174-1250) hüküm sürdüğü dönemde yaşamıştır. Bu dönemde İslam dünyası bir taraftan

¹ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, (Haydarâbâd: 1958), c. IV, s. 1430, 1431; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût başkanlığında komisyon, y.y ,Müessesetü'r-risâle, 1986), c. XXIII, s. 140-143; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, (thk. Nurettin İtr, Dımaşk: Dâru'l-fikr, , 1406/1986), muhakkikin girişi, s. 7-17; İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*, (thk. Abdullatîf el-Humeym- Mâhir Yâsîn el-Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), muhakkiklerin girişi, s. 11-29; Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000). c. XXI, s. 199; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Alimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2007), s. 55,56,57.*

Haçlılar, diğer taraftan da Moğolların istilası altında bulunmaktaydı. Nitekim İbnü's-Salâh vefat ettiğinde Dımaşk, kuşatma altında idi ve cenaze namazı büyük bir kalabalıkla kılınmasına rağmen insanlar defin işini on kadar kişiye bırakıp şehri müdafaaya gitmişlerdir.²

Eğitim açısından bu döneme baktığımızda, İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemden yaklaşık bir asır önce Nizâmiye medreseleri ile başlayan müesseseleşme sürecinin gelişerek devam ettiğini görmekteyiz. Eyyübî hükümdarları, Nureddin Mahmud Zengi'den (ö. 569/1173) sonra medreselerden ayrı olarak ilk dâru'l-hadisleri açarak bu sürece katkıda bulunmuşlardır. Bu eğitim kurumları aynı zamanda Fâtımîler'in, Sünnî Abbâsîler ve Selçuklular'ı yıpratmak için yaptıkları Şîh-Bâtînî propagandaya karşı Ehl-i sünnet akîdesini güçlendirmek amacıyla kurulmuştur.³

Kriz dönemleri aynı zamanda çözüm için ciddi arayışlara girilen zaman dilimleri olduğundan, önemli âlimlerin yetişmesine de katkıda bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu âlimler arasında İbnü's-Salâh'ın da bir kriz dönemi âlimi olarak medrese sistemi ve geleneği içerisinde sahîh hadis kaynaklarını okutmak suretiyle sünnî düşüncüyü yerleştirmeye çalışırken, hadis usulünde de mevcut literatürü daha derli toplu hale getirmeye ve böylece metodoloji alanındaki belirsizliği gidermeye gayret etmesi ön plana çıkmaktadır. Müslim'in *Sahîh*'ine yöneltilen eleştirileri cevaplamak gayesiyle yazdığı *Sıyânetü'l-Müslim* adlı kitabından da anlaşılacağı üzere, Müslümanları fikrî ve kültürel kaostan korumaya çalışmıştır. Yine aynı amaçla dinin temel kaidelerini ihtiva eden "cevâmiu'l-keleim" nitelikli hadislerden seçerek öğrencilerine imlâ ettiği yirmi altı hadisten oluşan *el-Ehâdîsü'l-küllîyye elletî aleyhâ medâru'd-din* isimli bir eser meydana getirmiştir.⁴

İbnü's-Salâh'ın yaşadığı, dönem hadis usulü açısından tehzîb dönemi olarak adlandırılan ve hicrî yedinci asır başlarından onuncu asra kadar süren zaman dilimi içerisinde yer almaktadır.⁵ Bu dönemde yazılan eserler incelendiğinde,

² ez-Zehabî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, c. XXIII, s. 143; Özşenel, s. 58.

³ Ali Yardım, *Hadis I*, (İzmir: 1984), s. 170; Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c. XXVIII, s. 323,324; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), s. 141; Özşenel, s. 59.

⁴ Muhtemelen seçtiği hadisleri kırka tamamlamak niyetiyle başlamış ancak eseri tamamlayamamıştır. Nevevî, buna aynı nitelikteki on altı hadisi ilave ederek kırk iki hadisten meydana gelen *el-Erbaûn* adlı derlemesini meydana getirmiştir. Nitekim bu eser asırlar boyu en çok okunan ve üzerine çalışmalar yapılan klasiklerden olmuş, nihayet İbn Receb (ö.795/1392) bu esere on hadis daha ekleyerek *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem* adıyla şerh etmiştir. Bkz. Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, (Kâhire: 1962), s. 3; Kandemir, "İbnü's-Salâh", c. XXI, s. 199.

⁵ Hadislerin rivâyeti ile râvîlerin hallerinin tetkikinden doğan hadis usulü ilmi, dindeki yeri itibarıyla hadislerin rivâyet edilmesi esnasında, dikkat edilmesi gereken ilkelerden ibarettir. Bu ilke ve esaslar hicrî birinci ve ikinci asırda hadislerin tedvîn ve tasnifinde uygulanmış, üçüncü asırda ise yazılmaya başlanmıştır. Örnek verecek olursak, İmam Şâfiî'nin (ö.204/819) *er-Risale* ve

önceki dönemlerde yapılanların değerlendirilerek daha düzenli, daha kapsamlı hale geldiğini görmekteyiz. İstilahlar yeniden gözden geçirilmiş ve daha da teferruatlandırılmıştır. Bu dönem eserlerinde ayrıca yeni bir tertip arayışı çabaları da müşâhede edilmektedir.⁶

Günümüz hadis usulü tarihi çalışmalarında bu eserin ve bu eser çerçevesinde oluşan literatürün her bir eserinin özelliklerinin ve birbiriyle ilişkilerinin ilmî metotlarla ortaya çıkarılabilmesi öncelikli olarak bu kitapların tanıtılması ile mümkün olacaktır.

1. Mukaddimetü İbni's-Salâh

Tehzîb döneminin hiç şüphesiz ilk zikredilecek eseri, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) "*Ulûmu'l-hadîs*" adıyla meşhur eseridir. "*Mukaddime*" ismiyle de tanınan bu eserini İbnu's-Salâh, usul konularını talebelerine ders esnasında imlâ ettirdiği notlarını cem ederek meydana getirmiştir. Daha sonrasında da, nüshalar arasında fark olmasın diye hiçbir değişikliğe gitmediği nakledilmektedir.⁷ Müteaddid baskıları bulunan bu eser⁸ üzerine aşağıda sıralanacağı üzere pek çok çalışma yapılmıştır.⁹

Cimâu'l-ilm isimli eserleri, Ali b. Medinî'nin (ö.234/848) *Ulûmü'l hadîs* ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (ö.268/882) *Ma'rifetü ulûmü'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîhâ* isimli günümüze ulaşmayan eserlerinde bu konulara dikkat çekmişlerdir. Ayrıca İmâm Buhârî (ö.256/869) *el-Camîu's-Sahih* isimli eserinin "*Kitabu'l-ilm*" ve "*Kitabu ahbâri'l-âhâd*" bölümlerinde, İmam Müslim de *el-Camîu's-Sahih*'in *Mukaddimesinde*, Tirmizi (ö.279/892) Sünen isimli kitabının sonundaki *Kitabu'l-İle'*inde, Ebû Dâvûd (ö. 275/888) tarafından *es-Sünen*'ini tanıtmak amacıyla Mekkelî'lere yazdığı mektupta ve Züheyr b. Harb'ın *Kitâbu'l-ilm*'inde hadis usulünün temel meselelerine işaret etmişlerdir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), s. 189-192; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, (8. bs., İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), s. 346; Mahmut Tahhan, *Yeni Hadis Usulü*, (çev. Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), s. 24-26; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 89-92; Erdoğan Köycü, *Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), s. 10-40.

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nutibetil-Fiker*, (çev. Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, ts.) s. 7; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 346.

⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, (Beyrût: 1941), c.II, 1162, Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü* (çev. Yusuf Özbek, İstanbul: 1994), s. 430-432.

⁸ (Abdulhayy el-Leknevî neşri, Hindistân: 1304, Haleb: 1350); (M. Râğıb et-Tabbâh neşri, Beyrût: 1972), (Nurettin İtr thk, Dâru'l-fikr, Dumaşk: 1406/1986), (bizde dipnotlarda bu tahkikli baskıyı esas aldık, diğer tahkikleri kullandığımızda işaret ettik); (Aişe Abdurrahman thk., Kâhire: 1990); (thk. Abdullatîf el-Humeym- Mâhir Yâsîn el-Fahl, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrût: 2002)

⁹ Bkz: Kâtib Çelebi, c.I, 465, c.II, 1161, 1163, 1936,1937; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, (Arapçaya çev.: Abdulhalim en-Neccâr, Kâhire: Dâru'l-meârif, 1959), c. VI, s. 202; Talat Koçyiğit, "İlmi Usûli'l-hadîs veya İlmi Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969), 116-135; Hüseyin Kahraman, "İbnu's-Salâh ve Ulûmu'l-hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (1994), 335-341; Özşenel, s. 55-68; M. Ali Sönmez, "İbnu's-

İbnü's-Salâh, bu kitabında kendinden önceki eserlerde yer alan bilgileri daha sistematik bir hale getirmiş ve "hadis ilmi"ni konularına göre düzenlemiş, zaman zaman tenkitlerde bulunmuş¹⁰, başka eserlerde dağınık olan bilgileri toplamış ve onları sınıflandırmıştır. Bu sebeple senedli bilgi verme yöntemini bırakmış, görüşler arasında tercihte bulunmuş, istilahların tariflerini netleştirmeye çalışmıştır. Âlimlerden nakledilen rivayetlerden hareketle onların görüşlerini ve konu ile ilgili belirledikleri ilkeleri ortaya çıkarmıştır. İbnü's- Salâh'ın hadis ilimlerine dair ele aldığı konular 65 maddeye ulaşmıştır.¹¹

"*Mukaddimetu İbnü's-Salâh*", ulûmu'l-hadîs'e dair konular arasında bir tertibinin bulunmaması bakımından İbn Hacer tarafından tenkit edilmiştir.¹² Tenkit edildiği başka hususlar da bulunmakla beraber özellikle "Sonraki devirlerde hadislerin sıhhatiyle ilgili hüküm verilemeyeceğini, bu konuda önceki âlimlerin görüşlerine itimâd etmek gerektiği dolayısıyla bu konuda ictihâd kapısının kapanmış olduğunu söylemesi" üzerinde en fazla söz söylenen nokta olmuştur.¹³

İbnü's-Salâh, eserini tasnif ederken öncelikli olarak bu konuda kendisinden önce yazılan eserlerden istifade etmiştir.¹⁴ Râmeihürmüzî'nin (ö. 360/971) *Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* isimli eseri, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs'i*, el-Hatîbü'l-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye'si ve Kâdî İyâz'ın* (ö. 544/1149) *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ* isimli eserleri bunların başında gelmektedir. Bunların içerisinde de en fazla ilgi duyduğu el-Hatîbü'l-Bağdâdî'dir. Bunun en bariz göstergesi de Râmeihürmüzî ve Kâdî İyâz'a ondört, Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye elli yerde isim vererek atıfta bulunmasına rağmen, el-Hatîbü'l-Bağdâdî'ye seksen üç yerde müracaat etmesidir.¹⁵

Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1985), 51-60; Nuri Tuğlu, Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysâbü'rî Ve İbnü's-Salâh Özelinde), *Dini Araştırmalar* 41, 136- 155; Thamer Hatamleh, "Zerkeşî İle İbn Hacer'in en-Nüket Adlı Eserlerindeki Yöntemlerin Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (2015), 452-474.

¹⁰ (Mesela İbnü's-Salâh, âhad-mütevâtir şeklindeki taksime yaptığı değerlendirmelerde, Râmeihürmüzî ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'de bulunmayan bu taksimin ilk defa Hatîb el-Bağdâdî'de yer almasını, ehl-i hadisin metoduna uymamak şeklinde değerlendirmektedir). Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 267; Yücel, *Hadis Tarihi*, s.111.

¹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, muhakkikin girişi, s. 19.

¹² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s, 20.

¹³ Bkz. Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li'l-es'ileti'l-aşareti'l-kâmile*, (çev. Harun Reşit Demirel, Temel Hadis Meseleleri, Konya: Hüner, 2014), s. 107-119; Musa Bağcı, "Hadis Çalışmaların Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001 içinde*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2003), 514-573.

¹⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 110,114.

¹⁵ Kahraman, s. 340- 341.

Râvî, mervî, hadis öğrenim öğretim metotları ve bunlarla ilgili hadis usulünün hemen bütün konularını ihtiva edecek şekilde önceki kitapları yeni bir muhtevada bir araya getirmiştir. Neticede İbnü's-Salâh medreselerin ve dâru'l-hadîslerin hâkim olmaya başladığı yeni dönemde, hadis usulü konusunda en önemli temsilci olmuştur. Onun çalışmalarıyla hadis usulündeki kavram ve istilâhlar yerli yerine oturmuştur.¹⁶

İbnü's-Salâh'dan sonra gelen âlimler usule dair çalışmalarını hep onun eseri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Eser üzerinde ihtisâr, şerh, ta'lîk, nüket, manzume kabilinden birçok çalışma yapılmıştır. İbn Hacer bu konuyu şu şekilde özetlemektedir: "Eşrefiyye Medresesinde hadis öğretimiyle görevlendirildiği zaman meşhur kitabını cemetmiş; hadis usulü ilminin çeşitli konularını tehzîb ile bunları yeri geldikçe talebelerine yazdırmıştır. Bu yazdırma dolayısıyladır ki, kitabın tertibi istenilen mükemmeliyette olmamıştır. İbnü's-Salâh, daha ziyade yukarıda ismi geçen el-Hatîb'in çeşitli kitaplarına itina göstermiş, dağınık konularını bir araya getirmiş, başka ilaveler yapmış, faydalı olanların seçmiş; bu surette, başka kitaplarda dağınık olan meseleler, onun kitabında bir araya gelmiştir. Bu sebeptendir ki halk, bu kitaba eğilmiş ve onun yolunda gitmiştir. Kaç kişi onu nazmetmiş, kaç kişi ihtisar etmiş, kaç kişi üzerine müstedrek yazmış, kaç kişi iktisar etmiş, kaç kişi onun leh ve aleyhinde bulunmuş, sayılamaz."¹⁷

4. asırda başlayan müstakil hadis usulü eserlerinin telifinde, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i hadis usulü için bir dönüm noktası olmuştur.¹⁸ Aşağıda ayrıntılarıyla gösterileceği üzere bu eser, kendisinden sonra meydana getirilen hadis usulü kitaplarının çoğunluğunun ana metnini teşkil etmiştir.¹⁹

2. Mukaddimetü İbni's-Salâh üzerine yapılan çalışmalar

a-Muhtasarlar:²⁰

1- İbnu's-Salâh'ın talebelerinin talebesi Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277) *Ulûmü'l-hadîs*'i ilk önce *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-Halâik*²¹ ismiyle ihtisar etmiştir.

¹⁶ Özşenel, s. 64.

¹⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 20.

¹⁸ İbnü's-Salâh öncesi hadis usulü alanındaki çalışmalar için ayrıca bkz. Sönmez, s. 51-60; Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12, (2003), 53-67.

¹⁹ Talat Koçyiğit, "İlmî Usulü'l-hadîs veya İlmî Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969), 116-135.

²⁰ İhtisâr ve diğer çalışmaları için bkz. es-Süyûtî, Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Bahrullezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, (nşr. Ebu Enes Enis b. Ahmed b. Tahir, Medine: 1999), c.I, s. 236-240; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, c. VI, s. 202-211.

²¹(thk. Abdalbârî es-Selefi, Medine: Mektebetü'l-îmân, 2 cilt, 1408/1987); (thk. Nurettin İtr, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 295s, 1991).

- 2- Daha sonra en-Nevevî ikinci defa ihtisar ederek *et-Takrîb ve't-Teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*²² ismini vermiştir. Büyük ilgi gören *et-Takrîb*, Zeynüddin el-İrâkî, Burhâneddin İbrahim b. Muhammed el-Kabâkîbî, Şemseddin es-Sehâvî gibi âlimler şerhetmiştir. Ayrıca Suyûtî (ö. 911/1505) bu muhtasarı, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*²³ ismiyle geniş bir şekilde şerh etmiş ve şerh diğerlerine göre daha fazla ilgi görmüştür.²⁴
- 3- Ebû Bekr Kutbüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kastallani (ö. 686/1287), *el-Menhec'ül-mebhec limen rağibe fî ulûmi'l-hadîs alâ'l-ittilâ'*.²⁵
- 4- Ebü'l-Hasan Alâüddin Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü n-Nefîs el-Kareşi ed-Dımaşkî (ö. 687 / 1288), *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadîsi'n-nebevî*.²⁶
- 5- İbn Dakîku'l-Âyd, Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö. 702/ 1302), *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üdîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh*.²⁷
- 6- Radiyyüddin Ebi İshâk İbrahim b. Muhammed b. İbrahim et-Taberî el-Mekkî (ö. 722), *el-Mûlahhas fî ma'rifeti ilmi'l-hadîs*.²⁸
- 7- Burhânüddîn Ebû İshâk İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö.732/1332), *Rusûmüt-t-tahdîs fî ulûmi'l-hadîs*.²⁹
- 8- Bedreddîn İbn Cemâ'a el-Kinânî'nin (ö. 733/1333) *el-Menhelu'r-revî fî muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevî*'si³⁰ başka bir ihtisar çalışmasıdır. Bu eseri torunu İbn Cemâa, Muhammed b. Ebu Bekir Ebû Abdillâh İzzüddin

²² (thk. Muhammed Osman, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-arabiyyi, 1985); (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, 112s., Beyrût: Dâru'l-cinân,1986); Bu muhtasar Fransızca'ya tercüme edilmiştir: Le Taqrîb d'an-Nawawî, trad. W. Marçais, Paris, Jornal Asiatique, t. 18-18'de.

²³ (thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, 10+550+32 s., Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1986).

²⁴ Bkz: Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, Hadis Literatürü çev.. Yusuf Özbek, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), s. 430-432; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: 2006), c. XXXI, s. 121-124.

²⁵ es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, c.I, s. 236; Süyûtî ilgili eseri muhtasarlar arasında sayarken, Cemâleddin Kâsîmî hadis usûlü konusunda yazılan eserleri zikrederken bir ihtisar çalışması olduğuna vurgu yapmaksızın ve İbn-i Salâh'la ilgili vermiş olduğu bilgiden önce bu esere işaret etmektedir. Muhtemelen vefat tarihine dikkat edilmeksizin yapılmış bir sıralama olarak gözükmektedir. Bkz. Celâleddin b. Muhammed Said b. Kâsım el-Kâsîmî, *Kavâidu't-tahdîs*, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Lübnân: Müessesü'r-risâle 2004), s. 53.

²⁶ es-Süyûtî, tarih sırasına dikkat etmeksizin İbnu'n-Nefîs'in eserini fî usûl-i ilm-i'l-hadîs adıyla zikretmektedir. Bkz.: es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, c.I, s. 237. Eser Ammâr et-Tâlibî tarafından Katar'da neşredilmiştir. (Ayrıca Yusuf Zeydan tarafından da (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1412/1991 neşri gerçekleştirilmiştir.). Eser her ne kadar muhtasarlar arasında da zikredilse de, İbn Salâh'ın eseriyle ne kadar etkilendiği hususu ayrı bir araştırma konusudur.

²⁷ el-İktirâh önce Kahtan Abdurrahman ed-Dûrî(Bağdad: 1402/1982), daha sonra Amir Hasan Sabri (Beyrut: 1417 /1996) tarafından neşredilmiştir.

²⁸ (thk. Avvâd el-Halef, Dımaşk/Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye/Dâru'l-unvân, 2012).

²⁹ (thk. Yasin Mahmud el-Hatîb, Dımaşk: Dâru'l-beşâir, 2000). Eserin sonunda ayrıca fıkıh ve usûle ait bazı konular ilave edilmiştir.

³⁰ (thk. Muhyiddîn Abdurrahmân, Dımeşk: 1406/1986).

- Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilazîz el-Kinânî el-Hamevî (ö.819/1416) *el-Menhecü's-sevî fi şerhi'l-Menheli'r-revî* ismiyle şerh etmiştir.³¹
- 9- İbnu'l-Bârizî, Ebü'l-Kasım Şerefüddin Hibetullah b. Abdirrahlm b. İbrahim el-Cühenî el-Hamevî (ö. 738/1338), *Mişkâtu'l-envâr*³².
- 10- Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), *el-Hulâsa fi usûli'l-hadîs*³³.
- 11- Ali b. Abdillâh b. Ebî'l-Hasan b. Ebî Bekr el-Erdebîlî Tâcuddîn et-Tebrizî'ye (ö. 746) ait *el-Kâfî fi ulûmi'l-hadîs* adlı bir ihtisar çalışması bulunmaktadır.³⁴
- 12- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *el-Mûkıza (el-Mukaddimetü'l-mûkıza) fi ilm-i mustalahi'l-hadîs*.³⁵ Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî bu kitabı, *Kifâyetü'l-hafaza şerh-u'l-mukaddimeti'l-mûkıza* ismiyle şerhetmiştir.³⁶
- 13- İbnü'l-Lebbân, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî ed-Dımaşkî (ö. 749/1349), *Muhtasarü Ulûmi'l-hadîs (Kitâb fi ulûmi'l-hadîs)*, İbn Hacer el-Askalânî'nin verdiği bilgiye göre İbnü's-Salâh'ın hadis ilimleri ve istlahlarına dair kitabının bir özeti'dir.³⁷
- 14- İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Osman b. İbrahim et-Türkmani el-Mardinî (ö. 750/1349), *el-Müntehab fi Ulûmi'l-hadîs*.³⁸
- 15- Şihâbuddin el-enderşî el-endülüsî (ö. 750), *Muhtasar*³⁹.

³¹ Kettânî, Risâle, s.214-215; Cengiz Kallek, "İbn Cemâa Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: 1999) c. XIX, s. 394-395.

³² es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar* c.I, s.238.

³³ (nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Bağdat: 1391/ 1971; Beyrut: 1985). İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime'si*, Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr'i*, Bedreddin İbn Cemâa'nın *el-Menhelü'r-revî'si* gibi eserlerden özetlenip İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl'*ünden bazı bilgilerin ilâvesiyle oluşturulmuş bir eserdir. Hibetullah b. Atâ b. Ahmed el-Hüseyinî Şâhmîr tarafından şerhedilen eseri (Brockelmann, c.VI, s. 238) Seyyid Şerîf el-Cürcânî *el-Muhtasar fi usûli'l-hadîs* (ed-Dîbâcû'l müzheb) adıyla ihtisar etmiştir (nşr. Abdülğaffâr Süleyman, Kahire: ts.; nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye: 1983; Kâfiyecî'nin *el-Muhtasar'yla* birlikte *Risâletân fi muhtasari'l-hadîs* adıyla (nşr. Ali Zevîn, Riyâd: 1987); (nşr. Akil b. Muhammed b. Zeyd, Beyrut: 1413). Cürcânî el-Hulasa'daki mevzû hadislerle ilgili örnekleri, râvi isimlerini, künyeleri ve lakapları hafız etmiş, bazı konularda kendi görüşlerini ekleyerek esere aynı zamanda bir hâşiye niteliği kazandırmıştır. Cürcânî'nin muhtasarı Abdurrahman b. Muhammed el-Hanefî, Şemseddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî ve Leknevî tarafından şerhedilmiş olup bunların en meşhuru, Leknevî'nin *Zaferu'l-emânî bi-şerhi Muhtasar's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fi mustalahi'l-hadîs*'idir (nşr. Takıyyüddin Nedvî, Luknov: 1304; Dübey: 1995); Cürcânî'nin muhtasarıyla ve Nedvî neşrine dair tenkitlerle birlikte (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: 1416). Bkz. Halit Özkan, "Tibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2012), c. XLI, s. 125-127.

³⁴ (nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan âli Selman, Amman: Darü'l-eseriyye, 2008/1429); Topkapı Sarayı Medine Kütüphanesi, nr. 197; Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 431.

³⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde risâleyi tahkik etmiştir. Eserin kendi hacmi kadar tamamlayıcı bilgiler ilave etmiştir. (Beyrût 1405).

³⁶ Acman: 1422/2001.

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (Beyrût: Dâru'l-cil, 1993), c. III, s. 331.

³⁸ İbn Türkmanî, *el-Müntehab*, (thk. Avvâd el-Halef, Beyrût: 2008).

³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1162.

- 16- el-Alâî, Ebu Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1359), el-*Muhtasar*.⁴⁰
- 17- İbn Cemâa, Ebû İzzüddîn Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim el-Kinânî el-Hamevî (ö. 767 / 1366), el-*Iknâ'* ⁴¹.
- 18- İbn Kesîr (ö. 774/1373) de *Ulûmu'l-hadîs'i, İhtisâru ulûmi'l-hadîs*⁴² ismiyle ihtisar etmiştir. Bu muhtasar üzerine şerh çalışması ise Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957) tarafından, *el-Bâisu'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*⁴³ adıyla yapılmıştır.
- 19- İbnü'l-Mülakkîn, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401), *el-Muknû' fi ulûmi'l-hadîs*⁴⁴ isimli eserinde ihtisar edip, onu yeniden düzenlemiş ve ilaveler yapmış, daha sonra bu çalışmasını *et-Tezkire fi ulûmi'l-hadîs*⁴⁵ ismiyle bir daha özetlemiştir.⁴⁶ Şemseddin es-Sehâvî bu kitaba *et-Tavzîhu'l-ebher alâ tezkireti İbni'l-Mülakkîn fi ilmi'l-eser* adıyla bir şerh yazmıştır⁴⁷.
- 20- Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mehâsinü'l-istilâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*⁴⁸ adını verdiği muhtasarı bulunmaktadır. Onun talebisi İbn Habîb diye tanınan Ebü'l İz Tâhir b. Hasan el-Halebî de *Mehâsinü'l-istilâh'ı* nazma çekmiştir.⁴⁹
- 21- Eserin tertibini beğenmeyen İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) onu 812'de (1409) *Nuhbetü'l-fiker* ismiyle yeniden düzenleyip ihtisar edip, esere kırk kadar bölüm eklemiş, ardından bu çalışmasını *Nüzhetü'n-nazar li tavzîhi Nuhbetü'l-fiker*⁵⁰ adıyla şerhederek 818'de (1415) tamamlamıştır.⁵¹
- 22- Kâfiyeci, Muhyiddin Mehmed (ö. 879/1474), *el-Muhtasar fi ilmi'l-eser*⁵².
- 23- Bahâüddin el-Endülüsî'ye (ö. ?) ait, *el-Muhtasar* isimli de bir ihtisar çalışması bulunmaktadır.⁵³

⁴⁰ es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar* c.I, s.238-239.

⁴¹ es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar*, c.I, s. 239, 240.

⁴² (nşr. Salih Muhammed Muhammed Üveyda, Beyrût: 1409/ 1989).

⁴³ (Kâhire: 1355, 1370, 1377/ 1958; Beyrut: 1387); (Riyad-Dımaşk: 1414/ 1994, 1417 /1996); (nşr. Ali b. Hasan b. Ali el-Halebî, I-II, Riyâd: 1415/1995, Nâsirüddin el-Elbânî'nin notlarıyla).

⁴⁴ (nşr. Abdullah Yûsuf el-Cedîl, I-II, Riyâd: 1413/1992). Eser daha önce (1403/1983) Mekke Ümmülkura Üniversitesi'nde Câvid A'zam Abdülazîm tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır. Bkz. Ahmet Özel, "İbnü'l-mulakkîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2000), c.XXI, s. 150,152.

⁴⁵ (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Ammân: 1408).

⁴⁶ Bkz: M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2006), c. XXXI, s. 121-124.

⁴⁷ (nşr. Hüseyin İsmail el-Cemel, Bilbîs: 1409).

⁴⁸ (nşr. Aîşe Abdurrahman, Kâhire: 1394/ 1974).

⁴⁹ Bkz: Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", c. XXI, s. 121-124.

⁵⁰ (nşr. Nureddin İtr, Dımeşk:1413/1992); (nşr. Amr Abdülmün'im Selîm, Kâhire: 1415/1995).

⁵¹ Eser üzerine yapılan ihtisar çalışmaları için bkz: Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", c. XXI, s. 121-124.

⁵² Hadis terimleriyle ilgili olup Ali Zevîn tarafından Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin hadis usûlüne dair risâlesiyle birlikte Risâletân fi mustalahi'l-hadîs adıyla yayımlanmıştır. (Riyâd: 1987).

b) Manzûm Çalışmalar

1- İbnü's-Salâh'ın talebesi Şam Kâdı'l-kudât'ı Ebû Abdullah Şehâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halil el-Huveyyî (ö. 693), *Aksa'l-emel ve's-sûl fi Ulûmi hadîsi'r-Resûl*⁵⁴ adlı urcûzesini⁵⁵ meydana getirmiştir.

2- Ebû Osmân Sa'd b. Ahmed b. Leyyûn et-Tecîbî (ö. 750)⁵⁶ ait bir manzûme bulunmaktadır.⁵⁷

3- Irâkî (ö. 806/1404) ise *Ulûmu'l-hadîs*'i önce *Elfiyye*⁵⁸ ismiyle nazım haline getirmiş, sonra da manzum eserini *et-Tebşıra ve't-tezkira*⁵⁹ adı altında şerh etmiştir. Irâkî'nin *Elfiyye*'si ayrıca Sehâvî (ö. 902) tarafından *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*⁶⁰ adıyla şerh edilmiştir. Yine Zekeriyya el-Ensârî (ö. 925) *Fethu'l-bâkî alâ elfiyyeti'l-Irâkî*⁶¹ adıyla Irâkî'nin eserini şerh etmiştir.

4- Muhammed b. Abdurrahmân b. Abdu'l-hâlık el-Mısırî el- *el-Berşensî* (ö. 808), *el-Mevridü'l-esfâ fi ilm-i hadîsi'l-Mustafâ*⁶². Sonra bu eserini kendisi şerh etmiştir ki İbn Hacer kendisinden övgüyle bahseder.⁶³

5- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (ö. 833/1429), *el-Bidâye fi meâlimi'r-rivâye (el-Bidâye fi'ulümi'r-rivâyeti'l-hadîs, el-Hidâye ilâ ulümi'r-rivâye*⁶⁴.

⁵³ Suyûtî, et-Tedrib, muhakkikin girişi, s. 7; İlgili eserler için ayrıca bkz. İbnu's-Salâh, *Ma'rifetu envâi ulümi'l-hadîs*, (thk. Abdullatif el-Humeym- Mâhir Yâsin el-Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), , muhakkiklerin girişi, s. 45-47; Ali b. Abdillâh b. Ebî'l-Hasan b. Ebî Bekr el-Erdebîlî Tâcuddîn et-Tebrîzî, *el-Kâfi fi ulümi'l-hadîs*, (nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan âli Selman, Amman: Darü'l-eseriyye, 2008/1429), muhakkikin girişi, s. 5-13.

⁵⁴ *Manzûmetu İbn-i Halil*, Darü'l-kütübü'l-Mısriyye, Mustalah, nr. 256. (Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", c. XXXI, s. 121-124).

⁵⁵ Dahili bir plana sahip bulunan kaside gibi uzun şiirler. (Bkz. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2007, c.XXXIV, s. 509.

⁵⁶ et-Tinbüktî, kendisinden hadise dair bazı manzumelerini ezberlediğini belirtmektedir. Bkz. Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bi tadrîzi'd-dîbâc*, Trablus: Dâru'l-kitâb, 2000), s. 187, 188.

⁵⁷ es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar fi şerhi Elfiyyeti'l-eser*, c. I, s. 240.

⁵⁸ *Mine'r-revâi* mecmuası içinde, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Alî M. Şâkir, Mısır: 1973).

⁵⁹ Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1988), (Bu eser Fethu'l-muğîs adıyla da basılmıştır: Beyrût, 1988).

⁶⁰ (thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire: 1412/1992).

⁶¹ (Beyrût: .Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.)

⁶² es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar*, c. I, s. 241.

⁶³ İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Feâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, (thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut: 1406-1416/1986- 1995, c. IX, s. 118; es-Süyûtî, *el-Bahrullezî zehar*, c. I, s. 241 (muhakkikin notu).

⁶⁴ 370 beyitten oluşan eser Zilhicce 800'de (Ağustos 1398) tamamlanmış olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları vardır. (Lâleli. nr. 70. vr. I-22, 393; Servili, nr. 52, vr. 103-111). Bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnu'l-Cezerî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1999), c. XX, s. 551-557.

6- Suyûtî de İbnu's-Salâh'ın bu eserini *Elfiyyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*⁶⁵ adıyla nazma çevirmiştir. Ardından bunu *el-Bahrullezî zehar fi şerhi Elfiyyeti'l-eser*⁶⁶ ismiyle şerh etmiştir. Ali b. Adem b. Mûsâ el-Vellüvî ise *Elfiyyeyi, İ's'âfü zevi'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer* adıyla şerh etmiştir.⁶⁷

7- Radyyyüddîn Muhammed b. Muhammed el-Gazzî'nin (ö. 935), *Selekü'd-dürer fi mustalahı ehli'l-eser* adında bir manzûmesi bulunmaktadır.⁶⁸

8- Sibtu'n-Nâsır, Ebû Sa'd Zeyneddîn Mansûr b. Ebi'n-Nasr b. Muhammed et-Tabelâvî eş-Şafîî' (1014/1606), *Nazmü Mukaddimeti İbn Salâh*.⁶⁹

c) Şerh ve Ta'lîkler

İbnu's-Salâh'ın eserinin gördüğü bu rağbet, üzerine şerhler yazılmasına da vesile olmuştur. Sadece onun eseri üzerine şerh çalışması yapılmakla kalmamış, önceki bölümlerde de işaret edildiği üzere, *Mukaddimeye*'yi esas alan ihtisar ve manzumeler üzerine de şerh çalışmaları yapılmıştır. Irâkî, İbn Hacer ve Suyûtî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar buna örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca sadece *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmaları ise şöyle sıralayabiliriz:

1- Irâkî'nin, et-*Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min mukaddimeti İbn's-Salâh*⁷⁰ isimli bir şerhi.

2- İbn Cemâa, Muhammed b. Ebu Bekir Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilazîz el-Kinânî el-Hamevî (ö.819/1416), *Şerhu ulûmi'l-hadîs li ibni's-Salâh*.⁷¹

3- M. Râğıb et-Tabbâh'ın (ö. 1370/1951) *el-Mısbâh alâ mukaddimeti İbn's-Salâh*⁷² isimli bir ta'lîki bulunmaktadır.

d) Nüket

Ulûmü'l-hadîs üzerine yapılan "nüket" türü çalışmalar ise doğrudan eseri ve sahibini hedef alan eleştirileri ihtiva etmektedir. İlk itirazlar, kitap üzerinde ilk çalışma yapan Nevevî ile başlamaktadır. Nitekim İbnu's-Salâh'ın Sahîhayn'daki hadislerin kat'îliği yönündeki görüşüyle hadiste tashîh kapısının kapandığı yolundaki kanaatine ilk itiraz, onun eserini iki

⁶⁵ (tashîh ve şerh, Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrût: Dâru'l-meârif, ts.)

⁶⁶ (nşr. Ebu Enes Enis b. Ahmed b. Tahîr, Medine: 1999).

⁶⁷ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", c. XXXI, s. 121-124.

⁶⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, c. VI, s. 210.

⁶⁹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, c. VI, s. 210; Zeynüddîn el-İrâkî, *Şerhu (et-Tebşıra ve't-tezkira - Elfiyyeti'l-İrâkî*, (nşr. Abdüllatîf el-Hümeym-Mâhir Yâsîn el-Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1423/2002), c. I, s. 20; Ali Bulut, "Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve "Nazmü'l-İstiâre" adlı Manzûmesi", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23, (2013), s. 23-36.

⁷⁰ (2. Baskı, Lübnân: 1993).

⁷¹ Suyûtî, *Buğyetü'l-ouât fi tabakâti'l-luğaviyyûn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Mısır; Dâru'l-fikr, 1979), c. I, s. 65.

⁷² (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1993).

defa özetleyen ve aynı Dâru'l-hadîs'te ders veren, aynı fikhî geleneğe mensup Nevevî'den gelmiştir.⁷³ Ulûmü'l-hadis ve ona dayalı eserler üzerinde çalışan âlimler genelde Şâfiî olmakla birlikte Alaaddin Türkmânî (ö. 750/1349), Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1360), Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) gibi Hanefî âlimlerin de çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar da kendi bakış açılarını çalışmalarında yansıtmışlardır.⁷⁴

1- İbnü'l-Lebbân, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî ed-Dımaşkî (ö. 749/1349), *Islâhu kitâb-ı İbn-i Salâh*.⁷⁵

2- Moğultay b. Kılıç, Ebâ Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361), *Islâhu kitâb-ı İbn-i Salâh*.⁷⁶

3- Bedreddin ez-Zerkeşî, Bedreddin Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö.794/1392), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eserinde⁷⁷ *Mukaddime'de* okunması veya anlaşılması zor olan kısımları halletmek, hatalı aktarıldığını düşündüğü yerleri tashih etmek ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerine katılmadığı yerlerde kendi görüşünü belirtmek suretiyle eseri şerh etmiştir.⁷⁸

4- Burhâneddin el-Ebnâsî (ö. 802), *eş-Şezâ'l-Feyyah min Ulûmi İbni's-Salâh*.⁷⁹

5- İbn Hacer'in (ö. 852) ayrıca ilgili eser üzerine *Nuket alâ kitâbi İbni's-Salâh*⁸⁰ isimli bir eseri bulunmaktadır.⁸¹

3. Sonuç

⁷³ en-Nevevî, *et-Takrîb ve'teyşîr*, Dâru'l-kütübü'l-arabiyyi, (thk. Muhammed Osman, Beyrût: 1985), s. 28.

⁷⁴ Özşenel, s. 66.

⁷⁵ Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bilâferîc, I-III., Riyad: 1419/1998), c. I, s. 10.

⁷⁶ ez-Zerkeşî, *en-Nüket*, c. I, s. 10; Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, (nşr. Muhyiddin Cemâl el-Bekârî, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007).

⁷⁷ (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bilâferîc, I-III., Riyad: 1419/1998. (İlgili şerh çalışması üzerine Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Bilaferîc taraafından ilk seksen varakı üzerine yüksek lisans çalışması yapıldıktan sonra (1406, Medine İslâm Üniversitesi) aynı kitabın tahkikiyle yayınlanmıştır).

⁷⁸ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", c. XXXI, s. 121-124.

⁷⁹ (thk. Salâh Fethî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1998); ayrıca diğer baskı, (nşr. Ebû Abdullâh M. Ali Semek, Beyrût: 1418/1998).

⁸⁰ (thk. Rebi' b. Hâdî Umeyr, 2 c. , Riyâd: Dâru'r-râye 1988).

⁸¹ el-İfsâh bi-tekmîli'n-nüket alâ İbni's-Salâh (en-Nüket alâ ulûmil-hadîs). Irâkî'nin et-Takyîd ve'l-îzâh'ındaki (Nüketü ibni's-Salâh) elli kadar görüşüne İbn Hacer'in yönelttiği bazı tenkitleri ihtiva etmekte olup Rebi' b. Hâdî Umeyr, eser üzerindeki doktora çalışmasında (1400/ 1980, Câmîâtü ümmi'l-kura, Külliyyetü's-şerîa ve'd-dirâsâtü'l-islâmiyye), İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'a ve Irâkî'ye yönelttiği eleştirilerini de tesbit ederek eseri *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* adıyla yayımlamıştır. (I-II, Medine: 1984; I-II Riyâd: 1988). Ayrıca kitabı Mes'ud Abdülhamid es-Sa'denî de aynı adla neşretmiştir (Beyrût: 1414/ 1994). İbn Hacer'in *el-İstidrak alâ Nüketi İbni's-Salâh* adıyla anılan eseri de bu kitap olmalıdır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1999), c. XIX, s. 514-531.

İbnü's-Salâh'ın hadis usulü ile ilgili eseri, etkileri günümüze kadar devam eden bir klasik eser olarak, İslâm ilimleri tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Kendisinden önce yazılan hadis usulü eserlerinde dağınık bir halde bulunan bilgileri toplayıp, onları yeni bir tertibe koyarak bu alanda en kıymetli eser olmuştur. Ders esnasında imlâ ettirilen bir eser olması hasebiyle özellikle tertibi dolayısıyla tenkite tabi tutulsa da, kendisinden sonra yazılan hemen hemen bütün hadis usulü eserlerine kaynaklık etmiştir.

Ulûmu'l-hadîs'i kısaltan, nazma çeken, tenkit eden ve üzerine şerh çalışması yapan çalışmalar haliyle çok fazla olmuştur. Bunları bir arada görmek bir bakıma hadis usulü tarihi hakkında kısa bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmalardan ulaşabildiklerimizi yukarıda sıralamış bulunmaktayız. Burada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır ki, dünya kütüphanelerinde yazma olarak bulunabilecek diğer çalışmaların da meydana çıkarılması ayrı bir öneme sahiptir.

Ulûmu'l-hadîs üzerine yapılan çalışmalar daha İbnü's-Salâh hayattayken başlamış, bu çalışmalar ilk üç asır içinde yoğunluklu olmakla beraber devam etmiştir. Daha sonraki süreçte İbn Hacer'in *Nühbe*'si üzerinde hadis usulü çalışmalarının yoğunlaştığı görülmektedir ki, bu eser de asıl itibarıyla *Ulûmu'l-hadîs*'in farklı bir tertibe sokulmuş halidir.

Hadis ilimlerinin tasnifinde en önemli devir kabul edilen bir zaman diliminde yaşayan İbnü's-Salâh , hadis usulüne dair yazmış olduğu bu kitabıyla daha sonraki müellifler için vazgeçilmez bir şahsiyet olmuştur. Günümüz hadis usulü tarihi çalışmalarında bu eserin ve bu eser çerçevesinde oluşan literatürün her bir eserinin özelliklerinin ayrı ayrı bilinmesi, yeni metod geliştirilmesinde ufuk açıcı olacaktır.

Destek

Bu çalışma, 2017-68500357-04 no'lu olarak, "*Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından desteklenmiştir.*"

Kaynakça

Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li'l-es'ileti'l-aşareti'l-kâmile*, çev. Harun Reşit Demirel, Temel Hadis Meseleleri, Konya: Hüner, 2014.

Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, , 8. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bi tadrîzi'd-dîbâc*, Trablus: Dâru'l-kitâb, 2000.

Altıkulaç, Tayyar, "İbnu'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII, s. 551-557.

Bağcı, Musa, "Hadis Çalışmaların Gerileme Dönemlerinde Hadiste İçtihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve*

Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001 içinde, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003), s. 514-573.

Bozkurt, Nebi, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. XXVIII, s. 323-327.

Bulut, Ali, "Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve "Nazmü'l-İstiâre" adlı Manzûmesi", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23, (2013), s. 23-36.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, (Arapçaya çev: Abdulhalim en-Neccâr, Kâhire: Dâru'l-meârif, 1959.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nutıbetil-Fiker*, çev.: Talak Koçyiğit, Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., trs.

İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I-IV, Beyrût: Dâru'l-cil, 1993.

İbnu'l Imâd, Ebu'l-Feâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut: 1406-1416/1986- 1995.

İbn Türkmânî, *el-Müntehab*, thk. Avvâd el-Halef, Beyrut: 2008.

İbnü n-Nefîs, Ebü'l-Hasan Alâüddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Kareşi ed-Dımaşkî (ö. 687/1288), *el-Muhtasar fi ilmi usûli'l-hadîsi'n-nebevî*, nşr. Ammâr et-Tâlibî, Katar: trs.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, Kâhire:1962.

İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nurettin İtr, Dımaşk: Dâru'l-fikr: 1406/1986. (Not: Dipnotta daha ziyade bu eser tercih edilmiş olup, diğer tahkik esere yeri geldiğince işaret edilmiştir).

İbnu's-Salâh, *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullatîf el-Hümeym, Mâhir Yâsîn el-Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmıyye, 2002,.

Kahraman,Hüseyin, "İbnu's-Salâh ve Ulûmu'l-hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis* 6, (1994), s. 335-341.

Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, c. XIX, s. 394-395.

Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2006, c. XXXI, s. 121-124.

- Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, c. XIX s. 514-531.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-müstadrafe*, Beyrût: Dâru'l-beşâir, 1993. (Ayrıca eserin tercümesine gerekli yerlerde işaret edilmiştir. Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü* (çev. Yusuf Özbek), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- el-Kâsımî, Celâleddin b. Muhammed Said b. Kâsım el-Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Lübnân: Müessesü'r-risâle, 2004.
- Kâtib Çelebi, *Keşfüz'z-zünûn*, Beyrût: 1941.
- Koçyiğit, Talat, "İmi Usûli'l-hadîs veya İlmi Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969), s. 116-135.
- Köycü, Erdoğan, *Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Özkan, Halit, "Tibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2012, c. XLI, s.125-127.
- Özel, Ahmet, "İbnü'l-mulakkîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2000, c.XXI, s. 150,152.
- Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Alimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2007), s. 55-68.
- Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buharî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- M. Ali SÖNMEZ, "İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1985), s. 51-60.
- Suyûtî, *Buğyetü'l-ouât fi tabakâti'l-luğaviyyûin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Mısır: Dâru'l-fikr, 1979.
- Thamer Hatamleh, "Zerkeşî İle İbn Hacer'in en-Nüket Adlı Eserlerindeki Yöntemlerin Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (2015), s. 452-474.
- Tuğlu, Nuri, Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülahazalar (Hâkim en-Neysâbûrî Ve İbnu's-Salâh Özelinde), *Dini Araştırmalar* 41, (2012) s. 136- 155.
- Mahmut Tahhan, *Yeni Hadis Usulü*, çev. Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2007, c.XXXIV, s. 509-510.

Yardım, Ali, *Hadis I*, İzmir: 1984.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Yücel, Ahmet , "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12, (2003), s. 53-67.

Zeynüddîn el-İrâkî, *Şerhu (et-Tebşıra ve't-tezkira – Elfiyeti'l-İrâkî)*, nşr. Abdüllatîf el-Hümeym-Mâhir Yâsîn el-Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye 1423/2002.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiratü'l-huffâz*, Haydarâbâd: 1958.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût başkanlığında komisyon, y.y.: Müessesetü'r-risâle, 1986.

